

UCHWAŁA NR L/351/2023
RADY GMINY NOWOGRÓDEK POMORSKI
z dnia 26 października 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Nowogródek Pomorski na lata 2023-2026”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2023 r., poz. 40 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022, poz. 840 ze zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowogródek Pomorski na lata 2023-2026”, w brzmieniu stanowiącym załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Nowogródek Pomorski.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Angelika Rutkowska

Uzasadnienie

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r., poz. 559 ze zm.) określone zostały zadania własne gminy, które obejmują sprawy m. in. ładu przestrzennego, kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022, poz. 840) wynika obowiązek sporządzenia przez Gminę Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Program ten sporządza się na okres 4 lat. Program zawiera opis stanu rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, kierunki i formy działań, propozycje projektów rewitalizacji i rewaloryzacji obiektów zabytkowych.

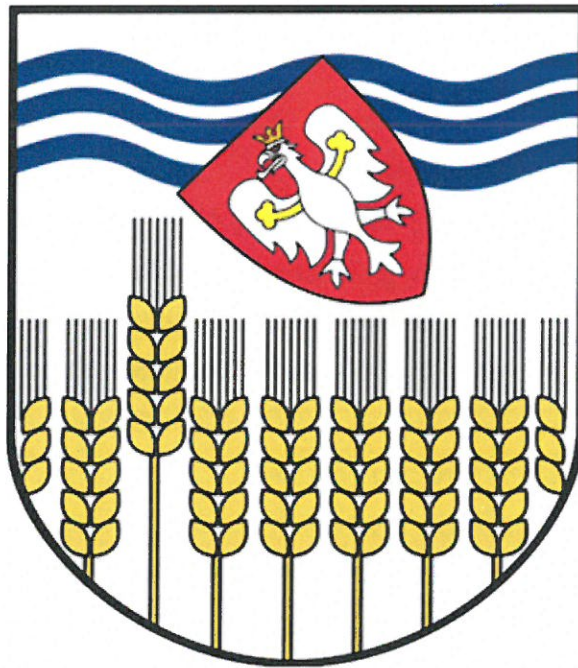
Program opieki nad zabytkami Gminy Nowogródek Pomorski dotyczyć będzie tych działań, które mają na celu poprawę funkcjonowania materialnego dziedzictwa kulturowego, decydującego w dużym stopniu o zasobach i walorach Gminy.

Program ochrony nad zabytkami Gminy Nowogródek Pomorski na lata 2023-2026 zgodny jest w swych założeniach z dokumentami na poziomie wojewódzkim, powiatowym oraz gminnym.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami przyjmuje Rada Gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków pismem z dnia 29.09.2023 r. Znak:ZN.5120.02-01.2023.MDG zaopiniował pozytywnie z uwagą „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowogródek Pomorski na lata 2023-2026”. Uwagi zostały wyjaśnione i uwzględnione.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowogródek Pomorski na lata 2023-2026 ogłoszony będzie w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

*Załącznik
do Uchwały Nr L/351/2023
Rady Gminy Nowogródek Pomorski
z dnia 26 października 2023 r.*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY NOWOGRÓDEK POMORSKI
NA LATA 2023 – 2026

Nowogródek Pomorski 2022

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	8
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	8
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	9
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	13
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).....	13
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	14
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	15
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	18
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego. Analiza szans i zagrożeń.....	30
7. Założenia programowe.....	32
7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami, ich kierunki działań i omówienie zadań.....	32
8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	36
9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	37
10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	39

Wykaz skrótów

Dz. U. – Dziennik Ustaw

GEZ – gminna ewidencja zabytków

GPOnZ – gminny program opieki nad zabytkami

PPOnZ – powiatowy program opieki nad zabytkami

SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia)

WEZ – wojewódzka ewidencja zabytków

WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków

WPOnZ – wojewódzki program opieki nad zabytkami

WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków

ZWKZ – Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

1. Wstęp

„Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Nowogródek Pomorski na lata 2023-2026” (zwany dalej „Gminnym programem opieki nad zabytkami”) stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022, poz. 840) i jest dokumentem będącym całościową strategią ochrony zabytków znajdujących się na obszarze gminy na okres najbliższych czterech lat. Tym samym zadania w nim wskazane nie wyczerpują katalogu wszystkich zagadnień związanych z problematyką ochrony zabytków w Gminie Nowogródek Pomorski. Realizowany będzie dostępnymi środkami prawnymi oraz finansowymi.

Zapewnienie opieki nad zabytkami przez władze samorządowe ma odmienny charakter od działań podejmowanych przez indywidualnych właścicieli zabytków. Samorząd ma możliwość i uprawnienia do kreowania polityki w stosunku do obiektów zabytkowych. Indywidualny właściciel dba o utrzymanie obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie. Natomiast podstawową rolę w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym na danym terenie, według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, odgrywają gminy. Ze względu na prawny obowiązek ochrony wartości społecznie ważnych Gmina Nowogródek Pomorski posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i poszerzanie świadomości społecznej w zakresie ochrony i opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym.

„Gminny program opieki nad zabytkami” zakłada, że Gmina będzie wspierać działania właścicieli lub posiadaczy, a także podejmować samodzielne działania m. in. w celu zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania, zwiększenia atrakcyjności, wspierania inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na ten cel oraz powstawaniu miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

„Gminny program opieki nad zabytkami” – po zaopiniowaniu przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – został przedstawiony Radzie Gminy Nowogródek Pomorski, która przyjęła go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania.

Z realizacji zadań „Gminnego programu opieki nad zabytkami” – co dwa lata – Wójt Gminy Nowogródek Pomorski zobowiązany jest do sporządzenia sprawozdań i przedstawienia ich Radzie Gminy.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Na podstawie art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022, poz. 840) sporządzenie programu opieki nad zabytkami – istotnego instrumentu ochrony zabytków – należy do ustawowych obowiązków samorządu gminnego. Zasadnicze cele programu opieki nad zabytkami, które określa powyższa ustawa to:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej, w planach rozwoju regionalnego i lokalnego;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;
- wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na ochronę i opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

źródło:

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>

Programy opieki nad zabytkami winny być postrzegane jako instrument polityki samorządowej. Ich uchwalenie, poprzedzone wyrażeniem opinii przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, ma przy tym charakter obligatoryjny. Nie mają one jednak statusu aktów prawa miejscowego – nie mogą stanowić samodzielnej podstawy rozstrzygnięć władczych względem jednostek spoza aparatu administracji publicznej.

Metoda opracowania gminnych programów opieki nad zabytkami, zgodnie z zaleceniami ekspertów, obejmuje następujące etapy postępowania:

1. Faza rozpoznawcza – zebranie i analiza istniejących materiałów o charakterze strategicznym i planistycznym oraz rozpoznanie zasobu dziedzictwa kulturowego gminy.
2. Faza analiz i wniosków – analiza stanu zasobu zabytkowego gminy.
3. Faza programowania – określenie priorytetów, kierunków działań i zadań wraz z odpowiednim ku temu instrumentarium (w tym finansowym).

„Gminny program opieki nad zabytkami” stanowi całościową i wieloletnią strategię ochrony zabytków, położonych w granicach administracyjnych Gminy Nowogródek Pomorski. Program opieki nad zabytkami – już z samej ustawowej definicji – jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji.

Dziedzictwo kulturowe jest zasobem nieodnawialnym, dlatego wymaga zintensyfikowanej ochrony i świadomego gospodarowania. Dziedzictwo może dawać miejsca pracy, pomagać wychodzić z ubóstwa i bezrobocia, dzięki niemu można realizować swoje pasje i twórczo spędzać czas, wreszcie może być ono sposobem inwestowania i magnesem dla prywatnych przedsiębiorców, ale też dźwignią rozwoju turystyki. Na poziomie lokalnym dziedzictwo kulturowe sprzyja utrzymywaniu spójności miejscowej społeczności, integrując mieszkańców.

W ustawodawstwie polskim podkreślana jest istotna rola samorządów w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Gmina, poprzez swoje kompetencje i zadania,

administrowanie strategiami oraz programami, ma najlepsze rozeznanie lokalnych potrzeb i jest najbardziej odpowiednim podmiotem, aby zarządzać dziedzictwem lokalnym, uwolnić jego potencjał rozwojowy.

Dlatego tak ważnym elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków na danym terenie jest „Gminny program opieki nad zabytkami”. Mając charakter strategiczny, odnosi się bowiem zarówno do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

W preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej podkreśla się istnienie po stronie narodu polskiego (tzn. wszystkich obywateli Rzeczypospolitej) obowiązku przekazania przyszłym pokoleniom wszystkiego, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. Art. 5 stanowi, że Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. W myśl art. 6 Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (ust. 1), oraz udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym (ust. 2).

źródło: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt. 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023, poz. 40 ze zm.) do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w szczególności dotyczących sfery kultury, w tym ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W tym przypadku dla gminy instrumentami realizacji interesu publicznego są m.in. uchwalanie dokumentów strategicznych i programowych, w tym sporządzanie i uchwalanie planów zagospodarowania przestrzennego. Ponadto utrzymywanie jednostek specjalistycznych w zakresie muzealnictwa oraz działania właścicielskie wobec zabytków stanowiących własność gminy i jej jednostek.

źródło:

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900160095/U/D19900095Lj.pdf>

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022, poz. 840) znacznie rozszerzyła kompetencje samorządów, dając im różnorodne możliwości działań w sferze ochrony zabytków. Weryfikacja tych działań należy do administracji rządowej, tzn. wojewody, w imieniu którego zadania i kompetencje wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Obowiązujące przepisy prawa, obok wpisu do rejestru zabytków dokonywanego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków i uznania zabytku za pomnik historii przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polski, właśnie samorządom gminnym umożliwiły wyznaczenie dwóch dodatkowych form ochrony zabytków, czyli określenie formy ochrony poprzez zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz utworzenie parku kulturowego. Wzmiankowana ustawa nakłada na organy samorządowe obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

Ochrona zabytków, w przeciwieństwie do opieki nad zabytkami, realizowana jest przez organy administracji publicznej, czyli administracji rządowej i samorządowej, działające w publicznym interesie, zgodnie z przypisanymi im ustawowo kompetencjami. Należy przy tym zauważyć, że zacytowane przepisy odnoszą się zarówno do ochrony zabytków, jak i opieki nad zabytkami. Rozróżnienie to ma doniosłe znaczenie, gdyż ochrona dotyczy władczej ingerencji, natomiast opieka polega na działalności faktycznej, stanowiąc obowiązek każdego właściciela i posiadacza zabytku.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Dokumenty, do których odwołuje się „Gminny program opieki nad zabytkami” zgrupowano na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym (gminnym). Stanowią je różnego rodzaju strategie, studia i programy.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Rada Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 roku podjęła uchwałę nr 82 w sprawie przyjęcia „**Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2019-2022**” (Dz. U. z 2019, poz. 808), który jest kluczowym instrumentem planowania strategicznego w dziedzinie ochrony zabytków.

„Program 2019-2022” został opracowany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy udziale i pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków. To główny dokument strategiczny, który określa cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Na szczeblu lokalnym i regionalnym analogiczną rolę powinny pełnić gminne, powiatowe i wojewódzkie programy opieki nad zabytkami, o których mowa w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Cele i kierunki działania w tych programach powinny być określane samodzielnie przez te jednostki, mając na względzie wcześniej ustalone uwarunkowania faktyczne występujące na danym terenie (m.in. rozpoznanie zasobu, jego wartościowanie, stan zachowania). Zarządzanie dziedzictwem zawsze wymaga bowiem świadomego, odpowiedzialnego i przemyślanego podejmowania decyzji opartych na rzetelnej i gruntownej wiedzy. Stąd takie znaczenie ewidencji zabytków oraz pozostałej dokumentacji konserwatorskiej, a także inne analizy dotyczące dziedzictwa materialnego i niematerialnego na danym obszarze.

Jednakże „Program 2019-2022” powinien być uwzględniany, zgodnie z art. 18 ust. 1 i 2 pkt 1 ww. cytowanej ustawy, w koncepcjach, strategiach, analizach, planach, studiach, w szczególności przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

„Program 2019-2022” ma tworzyć warunki niezbędne do realizacji opieki nad zabytkami na szczeblu krajowym oraz lokalnym. Jest to niewątpliwie dokument strategiczny, odnoszący się do działania administracji publicznej w ochronie zabytków. Podstawowym z punktu widzenia praktycznego elementem systemu zarządzania dziedzictwem są natomiast programy opieki przyjmowane przez jednostki samorządu terytorialnego.

źródło:

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20190000808/O/M20190808.pdf>

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

„Gminny program opieki nad zabytkami” w swych założeniach jest zgodny z następującymi dokumentami:

- na poziomie województwa zachodniopomorskiego

„Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2021-2024” został przyjęty przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą nr XXIX/338/21 z dnia 28 października 2021 roku.

Podstawę opracowania programu stanowiła analiza zasobu kulturowego województwa i potrzeb w zakresie jego ochrony i opieki nad nim, w celu zachowania dla obecnych i przyszłych pokoleń. Program obejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z bogatym dziedzictwem kulturowym Województwa Zachodniopomorskiego, zarówno zagadnienia kontekstu historycznego, zachowanego zasobu materialnego dziedzictwa, jego mocnych i słabych stron, prawa i finansów, ale głównie wytycza cele strategiczne i określa zadania opieki nad zabytkami w perspektywie najbliższych czterech lat.

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wojewódzki program opieki nad zabytkami sporządza zarząd województwa, a przyjmuje sejmik województwa po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cele operacyjne i zadania wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego na lata 2021-2024:

I. Utrzymanie zabytków, jako integralnego elementu krajobrazu kulturowego budującego ład przestrzenny województwa zachodniopomorskiego.

I. 1. Opieka nad zabytkami i krajobrazem kulturowym w dokumentach strategicznych i planistycznych województwa:

I.1.1. Utrzymanie spójności Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego z celami WPONZ WZ.

I.1.2. Uwzględnienie celów WPONZ WZP w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Zachodniopomorskiego.

I.1.3. Uwzględnienie celów WPONZ WZP w dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej.

I.1.4. Uwzględnianie celów WPONZ WZ w innych dokumentach programowych WZ, dotyczących np. edukacji, turystyki, środowiska przyrodniczego.

I.1.5. Wspieranie procesu opracowywania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków.

I.1.6. Monitoring zmian prawa w zakresie ochrony zabytków.

I.2. Integracja opieki nad dziedzictwem, krajobrazem kulturowym i środowiskiem przyrodniczym:

I.2.1. Opracowanie Audytu Krajobrazowego Województwa Zachodniopomorskiego.

I.2.2. Wzmocnienie wykorzystania potencjału dziedzictwa przez system ochrony krajobrazu kulturowego.

I.3. Badanie, dokumentowanie i digitalizacja zabytków oraz elementów dziedzictwa:

I.3.1. Poszerzanie metodologii badań i dokumentacji stanu zabytków oraz elementów dziedzictwa.

I.3.2. Cyfryzacja wytypowanych elementów zabytkowego dziedzictwa.

I.4. Poprawa materialnego stanu zabytków:

I.4.1. Opieka nad drewnianym, rodzimym budownictwem ryglowym, jako wyróżnikiem kulturowym regionu.

I.4.2. Działania na rzecz utworzenia parku etnograficznego i tworzenia „Wirtualnego skansenu przy drodze OD STAREGO KRAKOWA DO NOWEGO WARPNA”.

I.4.3. Opieka nad zabytkami i zasobem materialnego dziedzictwa i zabytkami.

I.4.4. Wspieranie działań na rzecz zabezpieczania obiektów zabytkowych przed

zagrożeniami.

I.4.5. Wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami („dobre praktyki” konserwacji i rewaloryzacji).

I.5. Współodpowiedzialność za zabytki i lokalne dziedzictwo:

I.5.1. Wspieranie samorządów lokalnych w działaniach na rzecz opieki i ochrony zabytków (np. gminne i powiatowe programy opieki, gminne ewidencje zabytków).

I.6. Utrzymanie w dobrym stanie zabytków stanowiących własność województwa zachodniopomorskiego i użytkowanych przez jednostki województwa zachodniopomorskiego:

I.6.1. Prowadzenie prac remontowych i rewaloryzacyjnych obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZ.

I.6.2. Opracowanie bazy danych obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZ – ujętych w rejestrze zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków, gminnych ewidencjach zabytków.

I.6.3. Wspieranie działań na rzecz tworzenia planów ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego oraz ich aktualizacji, dla zabytków wpisanych do rejestru zabytków, należących do województwa zachodniopomorskiego.

II. Zwiększenie atrakcyjności zabytków w procesie aktywizacji społecznej, gospodarczej i turystycznej województwa zachodniopomorskiego.

II.1. Tworzenie warunków finansowych i organizacyjnych opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym regionu:

II.1.1. Finansowanie z budżetu Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z opieką nad zabytkami – np. dotacje na prace renowacyjne i konserwatorskie dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnych ewidencjach zabytków.

II.1.2. Finansowanie z funduszy strukturalnych i zewnętrznych w dyspozycji WZP zadań związanych z opieką nad zabytkami.

II.2. Zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości:

II.2.1. Rozwój wojewódzkiego samorządowego systemu informacji o zabytkach dostępnych turystycznie.

II.2.2. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków, tradycje niematerialne i patriotyczne.

II.2.3. Działania na rzecz zagospodarowania obiektów zabytkowych na cele turystyczne i gospodarcze.

II.2.4. Budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego.

II.3. Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami:

II.3.1. Wspieranie rozwoju oferty turystycznej opartej o zabytki i elementy dziedzictwa oraz gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach, z wykorzystaniem miejscowych tradycji.

III. Wzmacnianie otwartego społeczeństwa poprzez wzrost i popularyzację wiedzy o zabytkach i dziedzictwie kulturowym województwa zachodniopomorskiego.

III.1. Wzmacnianie instytucji i organizacji zajmujących się promocją i edukacją regionalną:

III.1.1. Tworzenie warunków organizacyjnych dla funkcjonowania i rozwoju instytucji zajmujących się dziedzictwem kulturowym i zabytkami województwa.

III.1.2. Wspieranie funkcjonowania lokalnych muzeów i izb regionalnych.

III.2. Edukacja i promocja zabytków i dziedzictwa kulturowego:

III.2.1. Organizacja wydarzeń związanych z popularyzacją dziedzictwa regionu kierowanych do szerokich grup społecznych – np. Zachodniopomorskie Dni Dziedzictwa, Europejskie Dni Dziedzictwa, Noce Muzeów.

III.2.2. Włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do działań edukacyjnych i

promocyjnych województwa.

III.2.3. Popularyzacja wiedzy o historii, zabytkach i dziedzictwie województwa i jego ochronie, ze szczególnym uwzględnieniem dynastii Gryfitów, z wykorzystaniem nowych technologii cyfryzacji zabytków.

III.2.4. Kształtowanie postaw patriotycznych w kontekście historii regionu.

III.3. Wspieranie działań sprzyjających integracji transgranicznej:

III.3.1. Wspieranie działań badawczych i organizacja wydarzeń związanych z transgraniczną popularyzacją dziedzictwa regionu.

źródło: <https://kultura.wzp.pl/index.php/wojewodzki-program-ochrony-nad-zabytkami>

Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego w dniu 24 czerwca 2020 roku podjął uchwałę nr XVII/214/20 zmieniającą uchwałę w sprawie przyjęcia „**Planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego**”. Plan opublikowano w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego i wszedł w życie 11 sierpnia 2020 roku.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego jest opracowaniem o charakterze regionalnym, stanowi integralny element szeroko pojętego planowania strategicznego w zakresie przestrzennej koordynacji działań. Dzięki zintegrowanemu systemowi planowania zapewniona jest odpowiednia korelacja planu z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju oraz ze strategią rozwoju województwa. Plan określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa w zakresie:

- organizacji struktury przestrzennej, w tym podstawowych elementów sieci osadniczej,
- infrastruktury społecznej i technicznej,
- ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- lokalizacji inwestycji publicznych rządowych i samorządu województwa.

Głównym celem świadomej polityki przestrzennej jest właściwe wykorzystanie przestrzeni i jej zasobów oraz istniejącego zainwestowania dla potrzeb rozwojowych zapewniających wzrost poziomu i jakości życia społeczeństwa. Przez właściwe wykorzystanie przestrzeni należy rozumieć:

- ochronę i zachowanie jej niezbywalnych wartości jakimi są bioróżnorodność, walory przyrodnicze, krajobrazowe i dziedzictwo kulturowe,
- wykorzystanie zasobów tej przestrzeni – surowców naturalnych, potencjału naturalnego (wody morskie i lądowe, odnawialne źródła energii, rolnicza i leśna przestrzeń produkcyjna) oraz potencjału wynikającego z istniejącego zagospodarowania (sieć osadnicza, infrastruktura, zabudowa), wykorzystanie naturalnych preferencji przestrzeni osiągniętych w wyniku zainwestowania lub możliwych łatwo do osiągnięcia w wyniku określonych działań stymulacyjnych,
- harmonizację działań wpływających lub mogących mieć wpływ na przekształcenia przestrzeni (w tym eliminacja konfliktów i zagrożeń).

Ustalenia planu nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej, umożliwiają jednak ubieganie się o środki finansowe regionalne, krajowe i unijne na realizację zadań celu publicznego.

źródło: <http://rbgp.pl/2020/07/29/5670480/>

„**Strategia rozwoju województwa zachodniopomorskiego do roku 2030**” powstała w wyniku odpowiedzialności samorządu województwa za kreowanie polityki rozwoju regionalnego.

Podstawę jej kształtowania stanowi przedmiotowa strategia, która jest długookresowym dokumentem określającym kierunki polityki i wytyczający cele, które mają być osiągnięte w założonym horyzoncie czasowym.

Dnia 28 czerwca 2019 roku podczas posiedzenia VIII sesji Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego VI kadencji, radni przyjęli Strategię Rozwoju Województwa

Zachodniopomorskiego z perspektywą do 2030 roku. Od tej pory ten dokument wyznacza kierunki działań społeczności regionu oraz mechanizmy monitorowania jego rozwoju.

Zgodnie z zapisami Strategii rozwoju województwa zachodniopomorskiego rozwój kultury stanowić ma fundament tożsamości regionalnej.

źródło: <https://bip.rbip.wzp.pl/arttykul/uchwala-nr-viii10019-sejmiku-wojewodztwa-zachodniopomorskiego>

➤ na poziomie powiatu myśliborskiego

„Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu myśliborskiego na lata 2017-2020” został przyjęty przez Radę Powiatu w Myśliborzu uchwałą nr XLIV/270/2017 z dnia 27 września 2017 roku. Program adresowany jest do mieszkańców powiatu, w tym prywatnych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, władz samorządu terytorialnego a także do miejscowych organizacji mogących w praktyce zastosować się do nakreślonych postulatów i możliwości działań.

źródło: http://e-dziennik.szczecin.uw.gov.pl/WDU_Z/2017/4253/oryginal/akt.pdf

Powiat myśliborski obecnie przygotowuje nowy program opieki nad zabytkami na lata 2024-2027.

„Program rozwoju powiatu myśliborskiego na lata 2021-2030 ” został przyjęty przez Radę Powiatu w Myśliborzu uchwałą nr XXXV/244/2021 z dnia 28 czerwca 2021 roku. Program jest najważniejszym dokumentem określającym kierunki rozwoju powiatu, a jego celem jest wskazanie misji, wizji oraz celów strategicznych.

Przyjęta w dokumencie wizja oznacza, że m.in. dziedzictwo kulturowe oraz walory przyrodnicze powiatu są eksponowane i promowane oraz że na terenie powiatu rozwija się turystyka w oparciu o produkty markowe i wytyczone szlaki turystyczne.

źródło: <https://bip.powiatmysliborski.pl/arttykul/uchwala-nr-xxxv-244-2021-rady-powiatu-w-mysliborzu-z-dnia-28-czerwca-2021-roku-w-sprawie-przyje>

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Niniejszy „Gminny program opieki nad zabytkami” w szczególności opiera się na dokumentach, programach i strategiach opracowanych na poziomie Gminy Nowogródek Pomorski.

„Strategia Rozwoju Gminy Nowogródek Pomorski” jest dokumentem będącym podstawą dobrego zarządzania jednostką samorządową. Wyznacza ono kierunki i ramy postępowania dla organów decyzyjnych, określając długofalowe cele do zrealizowania oraz wizję danego podmiotu, którą w efekcie podjętych działań chce się osiągnąć. Planowanie strategiczne jest płaszczyzną współpracy pomiędzy różnymi partnerami (interesariuszami), w tym uzgadniania wspólnych założeń lub w przypadku rozbieżnych podjęć, wypracowywania kompromisowych rozwiązań.

Uchwałą nr XXXIV/225/2022 z dnia 24 lutego 2022 roku Rada Gminy Nowogródek Pomorski określiła szczegółowy tryb i harmonogram opracowania projektu „Strategii Rozwoju Gminy Nowogródek Pomorski do 2030 roku”, w tym tryb konsultacji, o których mowa w m.in. 6 ust. 3 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Prace nad stworzeniem strategii są wykonywane zgodnie z harmonogramem.

Rada Gminy Nowogródek Pomorski przyjęła „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego” uchwałą nr XXVIII/168/14 z dnia 24 stycznia 2014 roku. Z powodu m.in. dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego, licznych wniosków mieszkańców oraz zmian prawnych dokument musi ulec zmianom.

W 2021 roku na podstawie uchwały Rady Gminy nr XXV/151/2021 z dnia 11 maja 2021 roku przystąpiono do zmiany Studium. Procedura ta ma na celu zmianę zagospodarowania wybranych terenów, możliwość zabudowy mieszkaniowej i jednorodzinnej, zabudowy usługowej oraz wprowadzenie zmian wynikających z aktualnych trendów demograficznych, społecznych i gospodarczych.

Przedmiotowy dokument określa zasady prowadzenia polityki przestrzennej na terenie gminy w długoletniej perspektywie. Studium nie będąc tzw. przepisem gminnym, nie stanowi podstawy do wydania decyzji administracyjnych i w odróżnieniu od miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego nie stanowi prawa miejscowego. Natomiast jest zobowiązaniem władz gminy do działań zgodnie z wyznaczonymi kierunkami. Kierunki rozwoju określone w tym dokumencie przez wiele lat stanowią wytyczne koordynacyjne w wielu dziedzinach związanych z rozwojem gminy.

Uchwałą nr XXVIII/197/17 Rady Gminy Nowogródek Pomorski z dnia 15 grudnia 2017 roku przyjęto „Lokalny program rewitalizacji na terenie Gminy Nowogródek Pomorski na lata 2017-2023”. Jest to dokument, określający w sposób kompleksowy, proces niezbędnych przemian społecznych, ekonomicznych, przestrzennych i technicznych, służących wyprowadzeniu ze stanu kryzysowego najbardziej zdegradowane obszary gminy.

Wśród przyjętych do realizacji zadań oraz projektów Lokalnego Programu Rewitalizacji należy wymienić projekt główny 1 „Odtworzenie walorów estetycznych, użytkowych i kulturowych oraz ratowanie zabytku dziedzictwa kulturowego”, z którego Gmina Nowogródek Pomorski zrealizowała zadanie „Renowacja budynku mauzoleum rodu von Borcke wraz z terenem przyległym w miejscowości Giżyn”.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Zadaniem niniejszego opracowania nie jest też dokonywanie nowych ustaleń naukowych, analiz historycznych, porównawczych czy polemika z dotychczasowymi pracami. Z tych powodów charakterystyka zasobu kulturowego nastawiona jest w głównej mierze na wskazanie tych obiektów i zabytkowych zespołów, które w znaczącym stopniu decydują o wizerunku gminy.

Gmina Nowogródek Pomorski to gmina wiejska położona w południowo-wschodniej części województwa zachodniopomorskiego, w południowo-wschodniej części powiatu myśliborskiego. Jest jedną z gmin powiatu myśliborskiego.

Gmina liczy 3281 mieszkańców (dane z 2021 roku). W skład gminy wchodzi 10 sołectw: Giżyn, Golin, Karsko, Kinice, Nowogródek Pomorski, Parzeńsko, Rokitno, Sumiak, Świątki, Trzcina.

Gmina zajmuje powierzchnię 14 615 ha, granicząc z następującymi gminami: Myślibórz i Barlinek (województwo zachodniopomorskie) oraz Lubiszyn i Kłodawa (województwo lubuskie). Centrum władz samorządowych oraz usług administracyjno-oświatowo-gospodarczych stanowi miejscowość Nowogródek Pomorski.

Gmina z uwagi na całokształt warunków środowiska zalicza się do grupy najatrakcyjniejszych krajobrazowo i przyrodniczo obszarów województwa. Decydują o tym głównie takie elementy jak: wysoki udział obszarów chronionego krajobrazu i bardzo wysoka lesistość wynosząca 45 % powierzchni gminy. W południowej części gminy znajduje się Barlinecki Park Krajobrazowy – chroniony obszar o niezwykle walorach przyrodniczych, historycznych i kulturowych. Walory przyrodnicze tego Parku są niezwykle wartościowe w skali europejskiej.

Według definicji ustawowej „*krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, która zawiera wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze*”. Środowisko kulturowe to ważny czynnik życia i działalności człowieka. Zabytki są nie tylko materialnym świadectwem przeszłości, lecz także cennym elementem kultury, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego otoczenia. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców. Krajobraz kulturowy gminy stanowią obszary i obiekty o szczególnym znaczeniu.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022, poz. 840) formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
  - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

1. Obiekty wpisane do rejestru zabytków

Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi rejestr zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W trybie określonym w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych wchodzących w skład tych układów lub zespołów. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku.

Poniższy wykaz zawiera obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków:

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Rejestr zabytków	Datowanie
1.	GIŻYN	kościół ewangelicki, ob. nieużytkowany	nr A-109 z 21.12.2002 r.	1890 r.
2.	GIŻYN	park pałacowy	nr A-586 (dawny nr 214/77) z 29.08.1977 r.	XVIII w.
3.	GIŻYN	kaplica (mauzoleum rodu von Borcke) wraz z terenem cmentarza ewangelickiego	nr A-1599 z 28.10.2016 r.	1895 r., 4 ćw. XIX w.
4.	KARSKO	kościół filialny pw. św. Antoniego	nr A-572 (dawny nr 126) z 04.07.1956 r.	XIII w., 2 poł. XIX w.
5.	KARSKO	dwór z XVII w.	nr A-1054 (dawny nr 757) z 20.04.1974 r.	1624 r., XIX w.
6.	KARSKO	dwór z 1755 r.	nr A-1054 (dawny nr 243) z 22.10.1957 r.	1775 r.
7.	KARSKO	park dworski	nr A-1054 (dawny nr 239) z 07.02.1978 r.	XVIII w., pocz. XX w.
8.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	kościół parafialny pw. Matki Bożej Królowej Polski	nr A-573 (dawny nr 138) z 31.07.1956 r.	2 poł. XIII w., wieża - 1752 r.

9.	TRZCINNA	kościół pw. św. Józefa Oblubieńca NMP	nr A-1371 z 29.01.2015 r.	XIV w., 1898 r.
10.	TRZCINNA	dawny cmentarz przykościelny	nr A-1371 z 29.01.2015 r.	XV-XX w.

2. Pomnik historii

Na terenie gminy Nowogródek Pomorski powyższa forma ochrony prawnej nie występuje. Pomnik historii to zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury Polski, o ponadregionalnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego kraju. Mogą to być obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. Na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pomnik historii ustanawia Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (w drodze rozporządzenia).

Na chwilę obecną na terenie województwa zachodniopomorskiego znajdują się trzy zabytki wyróżnione tytułem pomnika historii:

1. Kamień Pomorski – zespół katedralny (rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 25 sierpnia 2005 roku).
2. Stargard – zespół kościoła pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Świata oraz średniowieczne mury obronne miasta (rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 17 września 2010 roku).
3. Kołbacz – zespół dawnego opactwa cystersów, późniejszej letniej rezydencji książąt pomorskich i domeny państwowej (rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 3 lipca 2014 roku).

3. Park kulturowy

Na terenie gminy Nowogródek Pomorski przedmiotowa forma ochrony prawnej w chwili obecnej nie występuje.

Park kulturowy to nowa forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku. Park kulturowy powołuje mocą uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, rada gminy (lub rady gmin, jeśli obszar parku znajduje się na terenie kilku gmin). Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Na terenie województwa zachodniopomorskiego nie ma parków kulturowych.

4. Ustalenia ochrony w planach zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami wykonawczymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z aktami wykonawczymi dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, który jest aktem prawa miejscowego. Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W myśl art. 15 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2022, poz. 503) w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego obowiązkowo określa się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej.

Na terenie gminy Nowogródek Pomorski uchwalono 22 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Informacje o nich znajdują się na stronie Urzędu Gminy Nowogródek Pomorski – System Informacji Przestrzennej <https://nowogrodekpomorski.e-mapa.net/>

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Art. 22 ust. 4 ustawy zobowiązuje wójta (burmistrza, prezydenta miasta) do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Art. 22 ust. 5 określa zabytki, które winny być ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Należą do nich:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Obowiązujące od 2 czerwca 2011 roku rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011, Nr 113, poz. 661), zostało zmienione rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 roku (Dz. U. z 2019, poz. 1886).

Należy podkreślić, iż ewidencja zabytków nie jest dokumentem zamkniętym, winna być ona uzupełniana i weryfikowana. Jej zmiany nie powodują nieważności ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami. Ponadto winna ona podlegać okresowej aktualizacji, polegającej m.in. na wyłączeniu z ewidencji obiektów nieistniejących oraz gruntownie przebudowanych (np. zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, likwidacja detalu architektonicznego, otynkowanie ceglanych elewacji). Uzupełnienia wymagają także zmiany stanu prawnego: wpis do rejestru zabytków, czy ustanowienie parku kulturowego.

Zestawienie obiektów objętych gminną ewidencją zabytków zawiera poniższy wykaz.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
1.	Świątki – Nowogródek Pomorski	aleja kasztanowców	przy drodze Świątki – Nowogródek Pomorski	WEZ	kon. XIX w. – pocz. XX w.
2.	Trzcinna – Karsko	aleja klonowa	przy drodze Trzcinna – Karsko, działka nr 235/2	WEZ	kon. XIX w. – pocz. XX w.
3.	GIŻYN	układ ruralistyczny – owalnica/ ulicówka	płn.-zach. kraniec gminy, nad jeziorem Sulimierskim	GEZ	XIII w.
4.	GIŻYN	kościół ewangelicki, ob. nieużytkowany	w centrum wsi	rej. zab. nr A-109 21.12.2002	1890 r.
5.	GIŻYN	Kościół filialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	płn.-wsch. część wsi,	WEZ	1936 r.
6.	GIŻYN	Park pałacowy	Płn. część wsi	rej. zab. nr A-586 (d. nr 214/77)	XVIII w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
				29.08.1977	
7.	GIŻYN	cmentarz poewangelicki, ob. komunalny	pld.-zach. część wsi, po wsch. stronie drogi, po pld. stronie d. cmentarza	WEZ	pocz. XX w.
8.	GIŻYN	cmentarz poewangelicki i prokatolicki, nieczynny	pld.-zach. część wsi, po wsch. stronie drogi, na skraju lasu	rej. zab. nr A-1599 28.10.2016	poł. XIX w.
9.	GIŻYN	kaplica -mauzoleum rodu von Borcke	pld.-zach. część wsi, na terenie d. cmentarza	rej. zab. nr A-1599 28.10.2016	4 ćw. XIX, 1895 r.
10.	GIŻYN	budynek młyna w zespole młyna elektrycznego	na pln.-zach. od wsi, tzw. Giżyn Młyn, po wsch. stronie szosy	WEZ	4 ćw. XIX w.
11.	GIŻYN	budynek mieszkalno-biurowy w zespole młyna	Giżyn nr 72	GEZ	1 ćw. XX w.
12.	GIŻYN	budynek mieszkalny w zespole młyna	Giżyn nr 74	GEZ	4 ćw. XIX w.
13.	GIŻYN	droga brukowana	pln.-wsch. część wsi, droga do Rokitna	GEZ	XIX w.
14.	GIŻYN	budynek mieszkalny	Giżyn nr 4	GEZ	I. 30-ste XX w.
15.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 28	GEZ	1926-1930
16.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 29	GEZ	1926-1930
17.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 30A-B	GEZ	1926-1930
18.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 32	GEZ	1926-1930
19.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 39	GEZ	1926-1930
20.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 41	GEZ	1926-1930
21.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 42	GEZ	1926-1930
22.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 44	GEZ	1926-1930
23.	GIŻYN	budynek mieszkalny	Giżyn nr 46	GEZ	lata 20-30-ste XX w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
24.	GIŻYN	budynek mieszkalny	Giżyn nr 50	GEZ	lata 20-30-ste XX w.
25.	GIŻYN	budynek mieszkalny	Giżyn nr 61	WEZ	XIX/XX w.
26.	GIŻYN	budynek mieszkalny	Giżyn nr 67	GEZ	XIX/XX w.
27.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 75	GEZ	1926-1930
28.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 76	GEZ	1926-1930
29.	GIŻYN	budynek mieszkalno-gospodarczy	Giżyn nr 81	GEZ	1926-1930
30.	GOLIN	cmentarz jeńców wojennych	na pld.-wsch. od Nowogródka, po pln. stronie szosy do Karska	WEZ	1939-1945
31.	GOLIN	park dworski	na pld.-wsch. od Nowogródka, po pld. stronie szosy do Karska	WEZ	ok. 1830-1840
32.	KARLIN	cmentarz poewangelicki	na wsch. od Nowogródka Pomorskiego, na pln. od szosy Nowogródek-Karsko	WEZ	pocz. XX w.
33.	KARSKO	układ ruralistyczny – owalnica	wsch. część gminy, na skraju Puszczy Gorzowskiej	GEZ	XIII w., 1202-1208
34.	KARSKO	kościół filialny pw. św. Antoniego	w centrum wsi, ul. Mieszka I 20	rej. zab. nr A-572 (d. nr 126) 04.07.1956	XIII w., 2 poł. XIX w.
35.	KARSKO	cmentarz przykościelny	w centrum wsi, teren przykościelny	WEZ	XIII w.
36.	KARSKO	ogrodzenie kościelne	w centrum wsi, teren przykościelny		2 poł. XIX w.
37.	KARSKO	cmentarz poewangelicki, ob. komunalny	pld.-zach. część wsi, zach. strona ul. Gorzowskiej	WEZ	poł. XIX w.
38.	KARSKO	zespół dworsko-parkowo-folwarczny	w centrum wsi, po pld.-zach. stronie kościoła	dwór (1) i (2), park wpisane do rejestru zabytków	1624, 1755 r., 1860-1939
39.	KARSKO	dwór (1) ruina	pln.-zach. część wsi, pln. kraniec założenia	rej. zab. nr A- 1054 (d. nr 757) 20.04.1974	1624 r., XIX w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
40.	KARSKO	dwór (2)	płn.-zach. część wsi, obok kościoła	rej. zab. nr A-1054 (d. nr 243) 22.10.1957	1775 r.
41.	KARSKO	park dworski	płn.-zach. część wsi, po wsch. stronie folwarku	rej. zab. nr A-1054 (d. nr 239) 07.02.1978	XVIII w., pocz. XX w.
42.	KARSKO	oficyna, ob. budynek mieszkalny	w zespole folwarcznym, ul. Mieszka I 14	WEZ	3 ćw. XIX w.
43.	KARSKO	ogrodzenie z dwiema bramami	w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	WEZ	XVIII w.
44.	KARSKO	podwórze folwarczne z nawierzchnią brukowaną	w centrum wsi, na zach. od dworów i parku	WEZ	1860-1939
45.	KARSKO	droga o nawierzchni brukowanej	ul. Ogrodowa	WEZ	XIX w.
46.	KARSKO	aleja drzew liściastych (lipy i kasztanowce)	ul. Mieszka I	WEZ	2 poł. XIX w. – 1 poł. XX w.
47.	KARSKO	gorzelnia	ul. Ogrodowa nr 2	GEZ	1 ćw. XX w.
48.	KARSKO	stodoła	ul. Gorzowska nr 13	WEZ	2 poł. XIX w.
49.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 1	WEZ	4 ćw. XIX w.
50.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 9	WEZ	XIX/XX w.
51.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 10	GEZ	kon. XIX w.
52.	KARSKO	dom kościelny, ob. budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 19	GEZ	ok. 1890 r.
53.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 29	GEZ	kon. XIX w.
54.	KARSKO	budynek mieszkalny, tzw. ośmiorak	ul. Mieszka I nr 37	WEZ	4 ćw. XIX w.
55.	KARSKO	dwór w d. zespole nadleśnictwa królewskiego	ul. Mieszka I nr 40	WEZ	1 ćw. XIX w.
56.	KARSKO	budynek gospodarczy z częścią mieszkalną	w d. zespole nadleśnictwa, ul. Mieszka I nr 42	WEZ	4 ćw. XIX w.
57.	KARSKO	budynek mieszkalny, ob. poczta	ul. Mieszka I nr 48	GEZ	1 ćw. XX w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
58.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 50	WEZ	3 ćw. XIX w.
59.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 54	WEZ	poł. XIX w.
60.	KARSKO	kamienica	ul. Mieszka I nr 57	WEZ	XIX/XX w.
61.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 60	GEZ	4 ćw. XIX w.
62.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 66	GEZ	4 ćw. XIX w.
63.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Mieszka I nr 73	GEZ	4 ćw. XIX w.
64.	KARSKO	leśniczówka	ul. Ogrodowa nr 7	GEZ	1915 r.
65.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Ogrodowa nr 13	GEZ	1884 r.
66.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Ogrodowa nr 22	GEZ	pocz. XX w.
67.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Ogrodowa nr 23	GEZ	pocz. XX w.
68.	KARSKO	budynek mieszkalny	ul. Pionierów nr 8/1-2	GEZ	2 poł. XIX w.
69.	KARSKO	budynek mieszkalny	pl. Jedności Narodowej 16	WEZ	1923 r.
70.	KINICE	kościół filialny pw. MB Wspomożenie Wiernych	płn. część wsi, po zach. stronie drogi do Ulejna	.WEZ	4 ćw. XIX w.
71.	KINICE	cmentarz poewangelicki, ob. komunalny	wsch. część wsi, po płd. stronie szosy Myślibórz-Barlinek	WEZ	poł. XIX w.
72.	KINICE	kaplica cmentarna	na terenie cmentarza komunalnego	GEZ	1 ćw. XX w.
73.	KINICE	park podworski	płn-wsch. część wsi, wsch. strona drogi do Ulejna	WEZ	2 ćw. XIX w.
74.	KINICE	budynek gospodarczy	w dawnym zespole folwarcznym	GEZ	pocz. XX w.
75.	KINICE	budynek gospodarczy (remiza strażacka?)	w centrum wsi, w rozwidleniu dróg	GEZ	2 poł. XIX w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
76.	KINICE	transformator	w centrum wsi, po pñ. stronie drogi wojewódzkiej	GEZ	lata 30-ste XX w.
77.	KINICE	droga o nawierzchni brukowanej	pñ. część wsi, lokalna droga przez Ulejno do Mostkowa	GEZ	XIX w.
78.	KINICE	leśniczówka	Kinice nr 8	WEZ	ok. 1910 r.
79.	KINICE	stodoła	Kinice nr 8	WEZ	ok. 1910 r.
80.	KINICE	szkoła, ob. budynek mieszkalny	Kinice nr 33	GEZ	4 ćw. XIX w.
81.	KINICE	budynek mieszkalny	Kinice nr 34	GEZ	pocz. XX w.
82.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	układ urbanistyczno-ruralistyczny	zach. część gminy, na wsch. od trasy Gorzów Wlkp.-Szczecin	GEZ	XIII w., 1298 r.
83.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	kościół parafialny pw. Matki Bożej Królowej Polski	ul. 700-lecia nr 3	rej. zab. nr A-573 (d. nr 138) 31.07.1956	2 poł. XIII w., 1752 r.
84.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	cmentarz przykościelny	na działce kościelnej	WEZ	2 poł. XIII w.
85.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	ogrodzenie kościelne wraz z murem oporowym	na działce kościelnej	GEZ	XIII w., XVIII w.
86.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	cmentarz poewangelicki, ob. komunalny	pñd-wsch. część wsi, po wsch. stronie ulicy Gorzowskiej	WEZ	pocz. XIX w.
87.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	kaplica cmentarna	na terenie cmentarza komunalnego	WEZ	ok. 1930 r.
88.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	zespół dworsko-parkowo-folwarczny, tzw. Folwark Sumiak	na pñn.-wsch. od wsi, po obu stronach szosy do Barlinka, ul. Barlinecka	WEZ	1 poł. XIX w. – 1939 r.
89.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	dwór w dawnym Folwarku Sumiak	ul. Barlinecka nr 13-14	WEZ	kon. XIX w.
90.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	park dworski w dawnym Folwarku Sumiak	na pñn.-wsch. od wsi, pñn.-zach. strona dworu, pñn. strona szosy do Barlinka	WEZ	1 poł. XIX w.
91.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	aleja lipowa w dawnym Folwarku Sumiak	na pñn.-wsch. od wsi, aleja łączy d. folwark z drogą Nowogródek-Karsko	WEZ	kon. XIX w.
92.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	stajnia z częścią mieszkalną w dawnym Folwarku Sumiak	ul. Barlinecka nr 11-12	WEZ	kon. XIX w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
93.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny w d. kolonii robotników folwarku	ul. Barlinecka nr 9	WEZ	kon. XIX w.
94.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny w d. kolonii robotników folwarku	ul. Barlinecka nr 16	WEZ	kon. XIX w.
95.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	wiatrak wieżowy typu holenderskiego (ruina)	na pld.-wsch. od wsi, pld. strona szosy do Karska	WEZ	poł. XIX w.
96.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	ogrodzenie posesji	pl. św. Floriana nr 3B	GEZ	pocz. XX w.
97.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. 700-lecia nr 2	GEZ	ok. 1910 r.
98.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Boczna nr 3	WEZ	3 ćw. XIX w.
99.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Boczna nr 9	GEZ	pocz. XX w.
100.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Boczna nr 12	GEZ	3 ćw. XIX w.
101.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Gorzowska nr 19	WEZ	lata 20-ste XX w.
102.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Gorzowska nr 21	GEZ	lata 20-ste XX w.
103.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek inwentarski	ul. Gorzowska nr 27	GEZ	kon. XIX w.
104.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	Kolonia Nowogródek Pomorski nr 5	GEZ	pocz. XX w.
105.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	Kolonia Nowogródek Pomorski nr 6	GEZ	lata 20-ste XX w.
106.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek gospodarczy	Kolonia Nowogródek Pomorski nr 6	GEZ	lata 20-ste XX w.
107.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	plebania	ul. Kościelna nr 1	GEZ	lata 20-ste XX w.
108.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek gospodarczo-magazynowy	ul. Kościelna nr 1	GEZ	lata 20-ste XX w.
109.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Krótka nr 3	GEZ	pocz. XX w.
110.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Krótka nr 6	GEZ	pocz. XX w.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
111.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek inwentarski	ul. Mickiewicza nr 9	GEZ	1923 r.
112.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	willa	ul. Mickiewicza nr 16	WEZ	1 ćw. XX w.
113.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza nr 21	GEZ	2 poł. XIX w.
114.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	szkoła, ob. budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza nr 22	GEZ	lata 20-ste XX w.
115.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny (willa), ob. poczta	ul. Poczтова nr 1	GEZ	lata 20-ste XX w.
116.	NOWOGRÓDEK POMORSKI	budynek mieszkalny	ul. Pomorska nr 1	GEZ	ok. 1870 r.
117.	PARZEŃSKO	cmentarz poewangelicki	na pld.-wsch. od Nowogródka, w lesie, na lekkim wzniesieniu	WEZ	1 poł. XIX w.
118.	ROKITNO	cmentarz poewangelicki	na ptn. skraju wsi, ptn. strona drogi do Rychnowa	WEZ	poł. XIX w.
119.	ROKITNO	transformator	na terenie posesji nr 6	GEZ	lata 30-ste XX w.
120.	ROKITNO	stodoła	Rokitno nr 4	GEZ	1 ćw. XX w.
121.	ROKITNO	budynek mieszkalny	Rokitno nr 6	WEZ	1922 r.
122.	ROKITNO	stodoła	Rokitno nr 6	WEZ	ok. 1922 r.
123.	ROKITNO	stodoła	Rokitno nr 7	GEZ	1 ćw. XX w.
124.	ROKITNO	budynek mieszkalny	Rokitno nr 17	WEZ	1 poł. XIX w., pocz. XX w.
125.	SMOLARY	budynek mieszkalny	Smolary nr 3	GEZ	ok. 1920 r.
126.	SMOLARY	budynek mieszkalny	Smolary nr 5	WEZ	ok. 1910 r.
127.	STAWNO	leśniczówka, ob. budynek mieszkalny	Stawno nr 2	WEZ	4 ćw. XIX w.
128.	STAWNO	obora w zespole dawnej leśniczówki	Stawno nr 2	WEZ	1888 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
129.	SUMIAK	szkoła z kaplicą	Sumiak nr 2	WEZ	ok. 1910 r.
130.	SUMIAK	pomnik ku czci mieszkańców wsi poległych w pierwszej wojnie światowej	na terenie posesji nr 2, przed elewacją frontową szkoły z kaplicą	GEZ	po 1918 r.
131.	SUMIAK	gospoda, ob. budynek mieszkalny	Sumiak nr 11	GEZ	1 ćw. XX w.
132.	ŚWIĄTKI	układ ruralistyczny – ulicówka z zespołem folwarcznym	zach. skraj gminy, po wsch. i zach. stronie trasy Gorzów Wlkp.-Szczecin	GEZ	poł. XIII w.
133.	ŚWIĄTKI	zespół pałacowo-parkowo-folwarczny	w centrum wsi, po wsch. stronie lokalnej drogi	WEZ	1 poł. XIX w., 4 ćw. XIX w.
134.	ŚWIĄTKI	park pałacowy	po wsch. stronie lokalnej drogi, wsch. część zespołu	WEZ	1 poł. XIX w.
135.	ŚWIĄTKI	budynek inwentarski w d. zespole folwarcznym	Świątki nr 15 i 18	WEZ	ok. poł. XIX w.
136.	ŚWIĄTKI	transformator	płd.- zach. część wsi, płd. strona szosy do Trzcinnej	GEZ	lata 30-ste XX w.
137.	ŚWIĄTKI	stacja kolejowa, ob. budynek mieszkalny	Świątki nr 5, w zespole stacji kolejowej	GEZ	ok. 1912 r.
138.	ŚWIĄTKI	budynek gospodarczy (szalet)	w zespole stacji kolejowej	GEZ	ok. 1912 r.
139.	ŚWIĄTKI	aleja lipowa	w zespole stacji kolejowej	GEZ	ok. 1912 r.
140.	ŚWIĄTKI	budynek mieszkalny	Świątki nr 3, w zespole stacji kolejowej	GEZ	ok. 1912 r.
141.	ŚWIĄTKI	budynek mieszkalny	Świątki nr 20	GEZ	1930 r.
142.	ŚWIĄTKI	kuźnia, ob. budynek gospodarczy	Świątki nr 20	GEZ	kon. XIX w.
143.	ŚWIĄTKI	leśniczówka	Świątki nr 26	WEZ	XIX/XX w.
144.	TRZCINNA	układ ruralistyczny – owalnica	płd.-zach. część gminy, po wsch. stronie trasy Gorzów-Szczecin	GEZ	XIII w., 1298 r.
145.	TRZCINNA	kościół parafialny pw. św. Józefa Oblubieńca NMP	w centrum wsi, po wsch. stronie drogi, na lekkim wzniesieniu	rej. zab. nr A-1371 29.01.2015	1898 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Forma ochrony	Czas powstania
146.	TRZCINNA	cmentarz przykościelny	w centrum wsi, na działce kościelnej, na lekkim wzniesieniu	rej. zab. nr A-1371 29.01.2015	XIII w.
147.	TRZCINNA	cmentarz poewangelicki	wsch. część wsi, po wsch. stronie kościoła	WEZ	poł. XIX w.
148.	TRZCINNA	park podworski	płn.-zach. część wsi, po płn. stronie d. założenia folwarcznego	WEZ	2 poł. XIX w.
149.	TRZCINNA	transformator	w centrum wsi, pomiędzy wsią a d. folwarkiem, obok placu zabaw	GEZ	lata 20-30-ste XX w.
150.	TRZCINNA	aleja drzew liściastych (lipy)	w centrum wsi, wzdłuż drogi na osi N-S	GEZ	pocz. XX w.
151.	TRZCINNA	budynek mieszkalny	Trzcinna nr 17	GEZ	kon. XIX w.
152.	TRZCINNA	kuźnia, ob. budynek gospodarczy	Trzcinna nr 20	GEZ	pocz. XX w.
153.	TRZCINNA	budynek mieszkalny	Trzcinna nr 27	GEZ	2 poł. XIX w.
154.	TRZCINNA	budynek inwentarsko-magazynowy	Trzcinna nr 29	GEZ	2 poł. XIX w.
155.	TRZCINNA	stodoła	Trzcinna nr 31	GEZ	4 ćw. XIX w.
156.	TRZCINNA	stodoła	Trzcinna nr 33A	GEZ	4 ćw. XIX w.
157.	TRZCINNA	budynek inwentarsko-magazynowy	Trzcinna nr 52	GEZ	pocz. XX w.
158.	TRZCINNA	budynek mieszkalny	Trzcinna nr 55A-B	GEZ	2 poł. XIX w.
159.	TRZCINNA	budynek mieszkalny	Trzcinna nr 56	GEZ	lata 30-ste XX w.
160.	TRZCINNA	kuźnia, ob. budynek gospodarczy	Trzcinna nr 57	GEZ	1 ćw. XX w.
161.	TRZCINNA	budynek mieszkalny	Trzcinna nr 71	GEZ	4 ćw. XIX w.
162.	TRZCINNA	szkoła, ob. budynek mieszkalny	Trzcinna nr 84	WEZ	kon. XIX w.

Zabytki archeologiczne

Gminę cechuje bardzo duże bogactwo dziedzictwa archeologicznego. Na jej obszarze znajduje się 67 stanowisk archeologicznych, ale żadne stanowisko nie zostało wpisane do rejestru zabytków. Tutejszy obszar został przebadany powierzchniowo w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Wyniki badań są dostępne do wglądu w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Szczecinie.

Program Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) rozpoczęto realizować w latach siedemdziesiątych XX wieku. Archeolodzy prowadzili na wytyczonych obszarach terenowe badania powierzchniowe. Ich wyniki stanowią podstawową bazę informacji o zasobach archeologicznych gminy i są punktem wyjścia dla dalszych etapów badań, czyli prac wykopaliskowych.

Wykaz stanowisk archeologicznych w ramach strefy W. II.

Lp.	Miejscowość	Stanowisko	AZP	Uwagi
1.	Giżyn	6	40-09/8	
2.	Karsko	4	41-11/2	
3.	Karsko	7	41-11/5	
4.	Nowogródek Pomorski	1	41-10/1	
5.	Nowogródek Pomorski	3	41-09/12	
6.	Nowogródek Pomorski	4	41-10/3	
7.	Nowogródek Pomorski	5	41-09/8	
8.	Nowogródek Pomorski	8	41-10/5	
9.	Nowogródek Pomorski	10	41-10/7	
10.	Nowogródek Pomorski	13	41-10/10	
11.	Nowogródek Pomorski	14	41-10/11	
12.	Nowogródek Pomorski	15	41-10/4	
13.	Nowogródek Pomorski	16	41-10/12	
14.	Nowogródek Pomorski	17	41-10/13	
15.	Nowogródek Pomorski	18	41-10/14	
16.	Nowogródek Pomorski	19	41-09/9	
17.	Świątki	1	41-09/1	
18.	Świątki	4	41-09/4	
19.	Świątki	7	41-09/14	

Wykaz stanowisk archeologicznych w ramach strefy W. III.

Lp.	Miejscowość	Stanowisko	AZP	Uwagi
1.	Giżyn	1	40-09/3	
2.	Giżyn	2	40-09/4	
3.	Giżyn	3	40-09/5	
4.	Giżyn	4	40-09/6	
5.	Giżyn	5	40-09/7	
6.	Giżyn	7	40-09/9	
7.	Giżyn	8	40-09/10	
8.	Giżyn	9	40-09/11	
9.	Giżyn	10	40-09/12	
10.	Giżyn	11	40-09/13	
11.	Giżyn	12	40-09/14	
12.	Giżyn	13	40-09/15	

Lp.	Miejscowość	Stanowisko	AZP	Uwagi
13.	Giżyn	14	40-09/16	
14.	Giżyn	15	40-09/17	
15.	Giżyn	16	40-10/23	
16.	Golin	1	42-10/8	
17.	Golin	2	42-10/9	
18.	Golin	3	42-10/1	
19.	Golin	4	42-10/11	
20.	Golin	5	42-10/12	
21.	Karsko	1	41-10/15	
22.	Karsko	2	41-10/16	
23.	Karsko	3	41-11/1	
24.	Karsko	5	41-11/3	
25.	Karsko	6	41-11/4	
26.	Karsko	8	41-11/6	
27.	Karsko	9	41-11/7	
28.	Karsko	10	41-11/8	
29.	Kinice	1	40-10/28	
30.	Kinice	2	41-10/17	
31.	Nowogródek Pomorski	2	41-10/2	
32.	Nowogródek Pomorski	6	41-09/6	
33.	Nowogródek Pomorski	7	41-09/7	
34.	Nowogródek Pomorski	9	41-10/6	
35.	Nowogródek Pomorski	11	41-10/8	
36.	Nowogródek Pomorski	12	41-10/9	
37.	Rataje	1	42-10/7	
38.	Rychnów	11	40-10/10	na granicy gminy Nowogródek Pomorski
39.	Rychnów	14	40-10/31	na granicy gminy Nowogródek Pomorski
40.	Świątki	2	41-09/2	
41.	Świątki	3	41-09/3	
42.	Świątki	5	41-09/5	
43.	Świątki	6	41-09/13	
44.	Trzcinna	1	42-09/1	
45.	Trzcinna	2	42-10/1	
46.	Trzcinna	3	42-10/2	
47.	Trzcinna	4	42-10/3	
48.	Trzcinna	5	42-10/4	
49.	Trzcinna	6	42-10/5	

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

W celu określenia podstawowych priorytetów „Gminnego programu opieki nad zabytkami” konieczne było dokonanie analizy szans i zagrożeń poprzez wskazanie mocnych i słabych stron, wynikającej z oceny stanu dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań jego ochrony. Podstawowym i powszechnie stosowanym narzędziem diagnostycznym jest analiza SWOT, która stanowi zestawienie takich cech, jak: silne i słabe strony, szanse i zagrożenia. Nazwa SWOT jest akronimem angielskich słów Strengths (mocne strony), Weaknesses (słabe strony), Opportunities (szanse w otoczeniu), Threats (zagrożenia w otoczeniu).

Dla potrzeb aktualnego „Gminnego programu opieki nad zabytkami” wykorzystano analizy SWOT, które opublikowano w poprzednich programach obowiązujących w latach 2009-2013 i 2014-2017.

Mocne strony (najważniejsze atuty)

Do najważniejszych atutów Gminy, determinujących w dużym stopniu jej potencjał rozwojowy należy zaliczyć:

- bogaty i różnorodny zasób zabytków charakterystycznych i wyróżniających gminę;
- występowanie na terenie gminy cennych, unikalnych zabytków;
- bogactwo zasobów różnych grup zabytków nieruchomych, w tym archeologicznych;
- interesujące układy przestrzenno-architektoniczne, m.in. średniowieczne układy przestrzenne;
- lokalizacja na historycznych traktach komunikacyjno-handlowych;
- istnienie na terenie gminy instytucji kultury, placówek oświatowych i bazy edukacyjnej;
- zagospodarowane tereny rekreacyjne;
- wysokie walory i atrakcyjność krajobrazu kulturowego dla mieszkańców, gospodarki i turystyki;
- położenie na terenie Barlineckiego Parku Krajobrazowego;
- występowanie malowniczych i stosunkowo czystych jezior;
- duża liczba i różnorodność szlaków turystycznych.

Słabe strony

Do słabych stron Gminy, mogących stanowić istotną barierę rozwojową zaliczyć należy:

- zły stan zachowania znacznej części obiektów zabytkowych;
- brak środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych;
- zbyt powolny proces rewitalizacji budynków zabytkowych i obszarów zdegradowanych;
- zakłócenie pierwotnego układu przestrzennego zabudową typową z okresu po 1945 roku;
- zniekształcenie historycznych zespołów zabudowy poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nie liczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami;
- zbyt mała liczba systemów zabezpieczeń obiektów zabytkowych (ochrony przeciwpożarowej, antywłamaniowych);
- słaba promocja zasobów oraz edukacja dotycząca krajobrazu kulturowego gminy;
- zanikanie tradycyjnej sztuki budowlanej i form budowlanych oraz stosowania tradycyjnych materiałów;
- brak estetyki i dewaloryzujące zagospodarowanie terenów wokół posesji;
- narastające zjawiska wykluczenia społecznego mieszkańców budynków

- komunalnych;
- nadmiar terenów przeznaczonych pod budownictwo mieszkaniowe, powodujący rozpraszanie zabudowy i zwiększanie kosztów ich uzbrojenia oraz degradację krajobrazu;
- ograniczenia formalne wynikające z objęcia znaczących fragmentów Gminy ochroną prawną jako park krajobrazowy, rezerwat przyrody, obszary Natura 2000 i inne.

Zagrożenia

Największe zagrożenia dla rozwoju Gminy Nowogródek Pomorski wiążą się głównie ze wzmożonym wystąpieniem następujących zjawisk:

- degradacja zabytków poprzez pogarszający się stan techniczny substancji zabytkowych spowodowany niewłaściwym użytkowaniem i nieprawidłowo przeprowadzonymi remontami;
- niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju gminy;
- brak poszanowania dla wartości autentyczności zabytków (oryginalnej substancji, kolorystyki, układu przestrzennego, funkcji, technologii wykonania i materiałów budowlanych);
- spiętrzenie wydatków związane ze złym stanem obiektów zabytkowych zagrożonych destrukcją;
- niedostatek środków publicznych na rewitalizację;
- niekontrolowana akcja inwestycyjna: remonty i modernizacje budynków niewłaściwie przeprowadzone pod względem konserwatorskim oraz budowa nowych niezgodnych z lokalną tradycją budowlaną;
- konflikty na linii właściciel/ użytkownik obiektu zabytkowego – służby konserwatorskie;
- kryzys gospodarczy i spadek poziomu inwestycji w gminie.

Szanse

Do czynników mogących stanowić największe szanse rozwojowe dla Gminy w szczególności należą:

- wzrost zainteresowania właścicieli obiektów zabytkowych ochroną i pracami konserwatorskimi;
- udział funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków;
- uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w dokumentach programowych gminy;
- uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym;
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na prace konserwatorsko-remontowe obiektów zabytkowych z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki Unii Europejskiej i inne;
- kształtowanie tożsamości lokalnej (mała ojczyzna);
- budzenie świadomości ekologicznej i kulturowo-historycznej mieszkańców (budowa ścieżek edukacyjnych, umieszczanie tablic informacyjnych przy zabytkach);
- wzrost zainteresowania turystyką i rekreacją.

7. Założenia programowe

Warunkiem niezbędnym do realizacji celów i zadań zapisanych w „Gminnym programie opieki nad zabytkami” jest zespolenie oraz koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego. Można je osiągnąć poprzez:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju gminy;
- przeciwdziałanie tendencjom do rozpraszania zabudowy;
- uwzględnianie – w studiach uwarunkowań i planach zagospodarowania przestrzennego – problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązywania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
- uwzględnianie – w planach zagospodarowania przestrzennego – ochrony krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi, ruralistycznymi i architektonicznymi;
- wykorzystywanie nowej formy prawnej ochrony zabytków jaką stanowi park kulturowy i pomnik historii.

Zmieniająca się rzeczywistość powoduje, że jedną z najistotniejszych staje się kwestia stosunku do historycznego dziedzictwa kultury. Tylko umiejętne i harmonijne jego włączenie w zmiany cywilizacyjne daje gwarancję jego właściwej ochrony. Ochrona oznaczać powinna także mądre i celowe zarządzanie zmieniającym się potencjałem i funkcją – dziedzictwo to zarówno zachowane obiekty zabytkowe, ale także przestrzeń i znaczenie symboliczne dziedzictwa – tak sfera sacrum, jak i produktu rynkowego. W tych realiach niezbędne jest konsekwentne łączenie ekonomii z potrzebą umiejętnego kształtowania świadomości wobec kultury i obiektów. W społecznej świadomości muszą funkcjonować pojęcia takie, jak: ochrona i opieka nad zabytkami, konserwacja, rewitalizacja, itp. Znacząca poprawa stanu w tej kwestii objąć musi zarówno instrumenty prawne (plany zagospodarowania przestrzennego, wyznaczone obiekty i obszary chronione), jak i działania edukacyjne (programy nauczania i samoświadomość społeczna) oraz planowanie i orientacja marketingowa (informacja turystyczna oraz produkty rynkowe). Miarą realizacji „Gminnego programu opieki nad zabytkami” staną się wskaźniki wzrostu atrakcyjności gminy wśród mieszkańców oraz odwiedzających, a także wzrost liczby zrealizowanych projektów promocyjnych i podniesienie aktywności obywatelskiej.

7.1. Priorytety programu opieki nad zabytkami, ich kierunki działań i omówienie zadań

Priorytety i kierunki zadań sformułowane w „Gminnym programie opieki nad zabytkami” powinny pozostać jako normy programowe. Natomiast zadania mogą być modyfikowane, w zależności od bieżących uwarunkowań. Przedstawiony katalog zadań należy traktować jako propozycję. Przedstawiciele Gminy Nowogródek Pomorski zdecydują, które z tych zadań zdołają zrealizować. Należy pamiętać, że wymogiem ustawowym jest sporządzanie co dwa lata sprawozdań z realizacji „Gminnego programu opieki nad zabytkami”.

Priorytet I.

Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania Gminy

Kierunek działań:

I.1. Zapisy dotyczące ochrony zabytków w dokumentach strategicznych i planistycznych Gminy

Zadania:

- przyjęcie przez Radę Gminy „Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Nowogródek Pomorski na lata 2023-2026” oraz okresowe monitorowanie jego realizacji – sporządzanie w cyklu dwuletnim sprawozdań z realizacji programu (art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- aktualizacja „Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” na podstawie otrzymanych aktualizacji od właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych (art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 roku w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych);
- uzupełnienie dokumentów strategicznych i planistycznych o działania ukierunkowane na ochronę zabytków, w tym uwzględnienie zadań „Gminnego programu opieki nad zabytkami”.

Kierunek działań:

I.2. Planowanie przestrzenne

Zadania:

- uwzględnianie ochrony zabytków poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego;
- aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego pod względem ochrony krajobrazu kulturowego;
- w przypadku braku obowiązującego planu miejscowego należy uwzględnić obiekty zabytkowe i objęcie ich nadzorem konserwatorskim w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego;
- wspieranie badań i opracowań wykonywanych dla potrzeb planowania przestrzennego, programów ochrony dziedzictwa kulturowego gminy, obszarów planowanych pod inwestycje.

Kierunek działań:

I.3. Gminna ewidencja zabytków

Zadania:

- bieżąca aktualizacja kart adresowych gminnej ewidencji zabytków;
- sukcesywna weryfikacja obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- uzupełnianie gminnej ewidencji zabytków w przypadku nowych obiektów, które dotychczas nie zostały rozpoznane;
- wykreślanie z gminnej ewidencji zabytków obiektów, które zostały rozebrane, zniszczone lub w wyniku przeprowadzonych prac modernizacyjnych lub robót budowlanych utraciły walory zabytkowe.

Kierunek działań:

I.4. Budowa gminnego systemu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Zadania:

- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Szczecinie;
- współpraca z Policją w sprawie niszczenia, kradzieży i nielegalnego wywozu obiektów zabytkowych za granicę, w tym monitorowanie stanowisk archeologicznych;
- współpraca z Powiatowym Inspektorem Nadzoru Budowlanego w zakresie ochrony zabytków zagrożonych katastrofą budowlaną,
- uwrażliwienie przedstawicieli różnych grup zawodowych na problemy ochrony

dziedzictwa kulturowego, ze wskazaniem zagrożeń i ich definiowanie na spotkaniach i szkoleniach.

Priorytet II.

Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania

Kierunek działań:

II.1. Utrzymanie zabytków stanowiących własność Gminy lub użytkowanych przez nią

Zadania:

- prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność Gminy
- podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością Gminy Nowogródek Pomorski.

Kierunek działań:

II.2. Dofinansowywanie z budżetu Gminy zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami

Zadania:

- zapewnienie w budżecie Gminy, w miarę możliwości, środków finansowych przeznaczonych na ochronę zabytków i opiekę nad nimi w ramach zadań własnych;
- zapewnienie w budżecie Gminy, w miarę możliwości, środków finansowych na realizację uchwały nr XV/92/2020 Rady Gminy Nowogródek Pomorski z dnia 22 stycznia 2020 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (Dz. Urz. Woj. Zach. z 2020 r. poz. 810).

Kierunek działań:

II.3. Zabezpieczenie zabytków przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą

Zadania:

- promowanie zasadności odpowiedniego zabezpieczenia zabytków;
- wspomaganie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu działań prewencyjnych i ochronnych.

Kierunek działań:

II.4. Propagowanie zasad prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków

Zadania:

- opracowanie systemu ulg dla właścicieli oraz użytkowników obiektów zabytkowych, sprzyjających podejmowaniu przez nich działań;
- stosowanie działań dyscyplinujących w stosunku do osób, które nie sprawują należytej opieki nad zabytkiem, określonej w art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- uwzględnianie w umowach sprzedaży/ dzierżawy/ najmu itp. warunków właściwego użytkowania obiektów zabytkowych oraz obowiązku przeprowadzenia prac remontowych w określonym terminie.

Priorytet III.

Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych

Kierunek działań:

III.1. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym krajobrazie kulturowym

Zadania:

- edukacja regionalna – tworzenie programów nauczania uwzględniających

- dziedzictwo kulturowe dla wszystkich poziomów nauczania;
- wspieranie projektów edukacyjnych poświęconych upowszechnianiu historii i zabytków;
- współpraca przy współtworzeniu edycji Europejskich Dni Dziedzictwa, których organizacja ma na celu wzmacnianie społecznej odpowiedzialności za stan zabytków (wrzesień – każdego roku);
- zaangażowanie w organizowaniu imprez upamiętniających wydarzenia historyczne (np. wieczornice, akademie).

Kierunek działań:

III.2. Ekspozowanie walorów kulturowych Gminy poprzez turystykę, edukację i promocję

Zadania:

- współpraca z lokalnymi izbami pamięci, muzeami, kolekcjonerami pamiątek przeszłości;
- organizacja i pomoc przy realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym;
- wspieranie rozwoju infrastruktury turystycznej;
- opracowanie i organizacja tras oraz ścieżek edukacyjnych z wykorzystaniem zabytków i walorów przyrodniczych;
- wykonanie nowych oraz uzupełnienie i odnowienie istniejących tablic informacyjnych przy obiektach zabytkowych.

Kierunek działań:

III.3. Badania i studia nad dziedzictwem kulturowym Gminy Nowogródek Pomorski

Zadania:

- współpraca ze środowiskami naukowymi – wspieranie badań i studiów nad zasobem kulturowym i jego ochroną;
- upowszechnianie wyników badań naukowych w wydawnictwach, na konferencjach naukowych, seminariach, poprzez multimedia, itp.;
- współpraca m.in. z ośrodkami naukowymi, instytucjami kultury w celu prowadzenia badań i propagowania dziedzictwa kulturowego Gminy.

Kierunek działań:

III.4. Promocja i rozbudowa gminnego systemu informacyjnego o zabytkach

Zadania:

- bieżąca aktualizacja platformy internetowej Urzędu Gminy pod względem wszechstronnej bazy informacji o zabytkach zlokalizowanych na terenie gminy oraz wydarzeń związanych z dziedzictwem kulturowym;
- promowanie wydawnictw dotyczących zabytków (pocztówki, mapy, foldery, publikacje popularno-naukowe).

Kierunek działań:

III.5. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki

Zadania:

- rozwój tematycznych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, wodnych, samochodowych, kolejowych, konnych) promujących dziedzictwo kulturowe Gminy Nowogródek Pomorski (w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków, tradycje kulinarne);
- wspieranie finansowe i organizacyjne inicjatyw na rzecz budowy tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu;
- wspieranie działań na rzecz włączenia gminy Nowogródek Pomorski do krajowej i europejskiej sieci szlaków kulturowych;
- opracowanie modułu dydaktycznego dla planowanych i rozwijanych szlaków.

8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym programie opieki nad zabytkami” będą realizowane za pomocą następujących instrumentów:

1. Współpraca władz Gminy z Zachodniopomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów i związków wyznaniowych, organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami oraz ośrodkami naukowymi.

2. Działania własne władz samorządowych:

- prawne – wynikające z przepisów ustawowych m. in. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które winny być objęte prawną ochroną konserwatorską, a które stanowią własność Gminy Nowogródek Pomorski, wykonywanie decyzji administracyjnych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie;
- finansowe – m. in. należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością Gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty podatkowe dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
- programowe – realizacja projektów i programów krajowych, wojewódzkich, regionalnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

3. Inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne, itp.

- działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

W celu realizacji zadań niniejszego „Gminnego programu opieki nad zabytkami” konieczne będzie pozyskanie poparcia społecznego dla działań na rzecz środowiska kulturowego, a w dalszej kolejności podjęcie ze strony władz i mieszkańców inicjatyw skutkujących konkretnymi działaniami.

9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która winna odczuć bezpośrednio efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar gminy i przesądza o jego atrakcyjności. Przyjęty przez Radę Gminę w formie uchwały „Gminny program opieki nad zabytkami” jest elementem polityki samorządowej. Powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program wykorzystywany może być przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, a także osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym.

Opracowanie i uchwalenie „Gminnego programu opieki nad zabytkami” nie powinno być traktowane jedynie jako realizacja przez Gminę zadania ustawowego. Program służyć ma bowiem rozwojowi gminy, poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, gospodarczych i edukacyjnych. Inne ważne cele „Gminnego programu opieki nad zabytkami” wskazane przez ustawodawcę, jak określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe, czy tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, sprawiają, że program ten może pełnić ważną rolę społeczną, a jego konsekwentna realizacja stać się istotnym czynnikiem rozwoju gminy. Program powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe regionu. Współpraca środowisk samorządowych, konserwatorskich i lokalnych przy realizacji „Gminnego programu opieki nad zabytkami” przynieść powinna wszystkim stronom wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, polepszenie stanu zachowania obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, rozwój społeczno-gospodarczy.

Natomiast gminne programy opieki nad zabytkami sporządzane na kolejne lata winny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

„Gminny program opieki nad zabytkami”, po zaopiniowaniu przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, powinien zostać przedstawiony Radzie Gminy w celu przyjęcia go uchwałą. Jest to trzeci program, który został opracowany na kolejny okres czterech lat i stanowi kontynuację poprzednich dokumentów, a także jest uzupełnieniem w stosunku do innych aktów planowania. Z realizacji zadań „Gminnego programu opieki nad zabytkami” co dwa lata Wójt Gminy zobowiązany jest do sporządzenia sprawozdań i przedstawienia ich Radzie.

Z „Gminnego programu opieki nad zabytkami” mogą być wykorzystane następujące wskaźniki – przykładowe kryteria:

1. Wskaźnik produktu z zasady definiowany jest jako rzeczy materialne, które powstają w ramach realizacji jakiegoś zadania dzięki zaangażowaniu w zadanie środków finansowych, rzeczowych itp. Wskaźnik ten dotyczy wyłącznie okresu realizacji danego zadania, z tego też względu mogą być podawane tylko za te lata, w których projekt jest realizowany (nie powinny wykraczać poza planowany termin zakończenia realizacji zadania). Liczone są w jednostkach mierzalnych (materialnych, monetarnych itp.). Kryteriami służącymi prowadzeniu oceny realizacji „Gminnego programu opieki nad zabytkami” w aspekcie wskaźników produktu mogą być:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami;
- wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inny miernik) obiektów poddanych rewaloryzacji;

- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych tym pracom;
- procentowy poziom objęcia obszaru gminy opracowanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego;
- wykonana waloryzacja zasobu kulturowego poprzez np.: weryfikację gminnej ewidencji zabytków, złożenie wniosków o wpis do rejestru zabytków, itp.;
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych itp.;
- liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej, itp.

2. Wskaźniki rezultatu odpowiadają bezpośrednim i natychmiastowym efektom wynikającym z realizacji przedmiotowego zadania. Wskaźniki rezultatu należy przedstawić za okres nie wcześniejszy niż wskaźniki produktu, z uwagi na to, że zawsze są ich wynikiem. Kryteriami służącymi prowadzeniu oceny realizacji „Gminnego programu opieki nad zabytkami” w aspekcie wskaźników rezultatu (będących skutkiem realizacji kryteriów oceny wskaźników produktu) mogą być:

- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków;
- liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomnik historii;
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi, instytucjami społecznymi, itp.;
- liczba opracowanych prac badawczych i studialnych;
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy;
- liczba opracowanych wydawnictw w tym folderów promocyjnych, przewodników;
- liczba osób zwiedzających muzea i korzystających z oferty gminnych instytucji kultury, itp.;
- liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, itp.

10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

„Gminny program opieki nad zabytkami” jest zbiorem celów i zadań dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz samorządowych, także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponować może samorząd. Dofinansowanie można pozyskać z różnych źródeł i programów:

- na poziomie lokalnym,
- na poziomie regionalnym,
- na poziomie krajowym,
- ze środków europejskich.

Środki pomocowe oferowane są zarówno na inwestycje, jak i na projekty nieinwestycyjne („miękkie”), związane z ofertą edukacyjną, kulturalną lub społeczną przygotowaną specjalnie dla remontowanego czy przebudowywanego obiektu zabytkowego. Przedstawiona lista możliwych źródeł finansowania projektów z zakresu ochrony zabytków i rozwoju wykorzystującego dziedzictwo kulturowe nie jest zamknięta i wyczerpująca. W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczyć się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Niejednokrotnie źródłem dodatkowych środków na działania inwestycyjne czy „miękkie” mogą być fundacje, lokalne grupy działania, a nawet osoby prywatne.

O dofinansowanie mogą się starać nie tylko jednostki samorządu terytorialnego, w tym wypadku Gmina Nowogródek Pomorski, lecz także wspólnoty mieszkaniowe i zarządcy obiektów zabytkowych, czyli osoby fizyczne, które stały się właścicielami zabytków, oraz organizacje pozarządowe, instytucje kultury prowadzące w takich obiektach działalność, ale także Kościoły i związki wyznaniowe.

Zgodnie z art. 73 cytowanej ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: *„Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku.”*

Podstawowym wsparciem wydatków inwestycyjnych na ochronę zabytków są środki z budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz wojewódzkich konserwatorów zabytków (z części budżetu, którego dysponentem jest wojewoda). Środki te mogą zostać przeznaczone na prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Dysponentami środków publicznych pochodzących z budżetu państwa są:

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

- główna forma finansowania opieki nad zabytkami, z którego korzystają właściciele lub posiadacze zabytków,
- w obszarze kultury obowiązuje uproszczona procedura naboru wniosków – aby przystąpić do konkursu wystarczy złożyć wniosek za pośrednictwem systemu EBOI bez konieczności przysyłania dokumentacji papierowej. Wymagany załącznikami są: skan aktualnego pozwolenia konserwatorskiego na wnioskowany zakres prac oraz zdjęcia zabytku. Dokumentacja w wersji papierowej lub poświadczona kwalifikowanym podpisem elektronicznym jest niezbędna dopiero na etapie realizacji przyznanych dofinansowań,
- główne nabory do programów MKiDN odbywają się w październiku i listopadzie roku poprzedzającego rok przyznania dotacji,
- wykaz programów MKiDN, ogłoszenia dotyczące konkursów oraz aktualna dokumentacja konkursowa są corocznie zamieszczane na stronie internetowej

ministerstwa. Do każdego z programów przygotowany jest corocznie regulamin konkursowy, który wskazuje, jakie są priorytetowe kierunki danego programu MKiDN,

- w odróżnieniu od pomocy unijnej wsparcie ma formę dotacji i jest wypłacane po zawarciu umowy z MKiDN,
- programy te można podzielić na wspierające projekty inwestycyjne i „miękkie”.

Szczegółowe informacje o poszczególnych programach dostępne są na stronie: <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-2023>

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

- w oparciu o ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustala kryteria i sposób naboru wniosków oraz rozdziału środków finansowych na cele związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w ramach środków przyznanych przez wojewodę, pozostających w jego dyspozycji,
- w chwili obecnej obowiązuje zarządzenie ZWKZ nr 5/2022 z dnia 17 października 2022 roku ustanawiające „Procedury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie w sprawie trybu i zasad udzielania dotacji celowej przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na obszarze województwa zachodniopomorskiego”, źródła informacji: <https://wkz.szczecin.pl/dotacje/zasady-dotacji>

<https://wkz.bip.alfatv.pl/strony/menu/12.dhtml>

Samorząd województwa zachodniopomorskiego

- Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego co roku ogłasza nabór wniosków o udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane, które należy złożyć do dnia 31 stycznia danego roku budżetowego,
- zasady i tryb przyznawania dotacji określa uchwała nr III/39/15 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 27 stycznia 2015 roku w sprawie określenia trybu i zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, położonym na obszarze województwa zachodniopomorskiego (Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego z 2015, poz. 466 ze zm.),

źródło: <https://bip.wzp.pl/arttykul/zabytki-2023-nabor-wnioskow>

Oprócz tego można ubiegać się o udzielenie dotacji na działania „miękkie” w ramach otwartych konkursach ofert na realizację zadań publicznych z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego. Daje to możliwość uzupełnienia dofinansowania o ofertę kulturalną, edukacyjną czy związaną z promocją zabytku, gminy, regionu. Ponadto istnieją ogłoszenia o stypendia, zgłoszenia do nagrody:

źródło: <https://bip.wzp.pl/arttykul/dotacje>

Powiat myśliborski

- zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy o samorządzie powiatowym, do zadań publicznych powiatu o charakterze ponadgminnym należy ochrona zabytków i opieka nad zabytkami,
- w uchwale nr XLVII/376/2010 Rady Powiatu w Myśliborzu z dnia 28 czerwca 2010 roku określono zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych lub znajdujących się na obszarze Powiatu Myśliborskiego, zgodnie z którymi istnieje możliwość udzielenia dotacji na zadania określone w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad

zabytkami,

- środki finansowe na udzielenie dotacji znajdują pokrycie w budżecie Powiatu Myśliborskiego,

źródło: <https://bip.powiatmysliborski.pl/artukul/uchwala-nr-xxvii-376-2010-w-sprawie-okreslenia-zasad-udzielania-dotacji-na-prace-konserwatorski>

Gmina Nowogródek Pomorski

- na podstawie uchwały nr XV/92/2020 Rady Gminy Nowogródek Pomorski z dnia 22 stycznia 2020 roku w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, może być udzielona dotacja z budżetu Gminy Nowogródek Pomorski na działania przy zabytkach położonych na terenie gminy Nowogródek Pomorski, nie będących własnością Gminy,
- wnioski o dotacje składa się do 30 września roku poprzedzającego rok udzielenia dotacji,
- wniosek może być również złożony w trakcie danego roku budżetowego w przypadku, gdy prowadzone prace uzyskały dofinansowanie ze źródeł zewnętrznych, a dotacja Gminy pozwoli na ich zakończenie i rozliczenie zadania,

źródło: <https://bip.nowogrodekpomorski.pl/rada/uchwaly/124-uchwaly-rady-gminy-nowogrodek-pomorski-kadencja-2018-2023/1080-uchwaly-z-xv-sesji-rady-gminy>

źródło: http://e-dziennik.szczecin.uw.gov.pl/WDU_Z/2020/810/oryginal/akt.pdf

Inne źródła finansowania:

Fundusz Kościelny

- usytuowany jest w strukturze Departamentu Wyznań i Mniejszości Narodowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, od 1990 roku jedynym źródłem finansowania Funduszu jest budżet państwa,
- Fundusz Kościelny powołano na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 roku o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1950, Nr 9, poz. 87 ze zm.), stanowi formę rekompensaty dla Kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie,
- działa na rzecz wszystkich Kościołów oraz związków wyznaniowych posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej,
- cele Funduszu to m.in. remonty i konserwacja obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w związku z czym dotacje udzielane są na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym, wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- zadania obejmują działania interwencyjne i wykonywanie niezbędnych prac zabezpieczających obiekt, takich jak remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolację, wymianę stolarki okiennej i drzwiowej oraz instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwpożarowej, przeciwwłamaniowej itp.,
- innymi budynkami, na które można otrzymać dofinansowanie z Funduszu Kościelnego są tzw. obiekty kościelne np. plebanie, wikariatki, organistówki,
- w szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie ze środków Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych oraz stałych elementów wystroju wnętrz np. obrazy, epitafia, naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony, polichromie, witraże, freski,
- nie finansuje się prac dotyczących otoczenia obiektu np. chodniki, ogrodzenia, trawniki,
- dotacje przyznawane są na wniosek osób prawnych Kościołów i innych związków wyznaniowych lub z inicjatywy własnej Zarządu Funduszu Kościelnego,

- przy przyznawaniu dotacji Zarząd Funduszy korzysta z opinii przedstawicieli, jakie przy Funduszu mogą tworzyć osoby prawne Kościołów i innych związków wyznaniowych oraz bezpośrednio władz kościelnych,
  - przeważnie nabory wniosków na kolejny rok odbywają się jesienią w roku poprzedzającym,
- źródło: www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniego 2021-2027

- uchwałą nr 990/23 z dnia 20 czerwca 2023 roku Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego przyjął szczegółowy opis priorytetów Programu Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniopomorskiego 2021-2027,
- źródło: <https://rpo.wzp.pl/fepz>

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej Departament Programów Infrastrukturalnych

- od dnia 24 maja 2023 roku obowiązuje Program „Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027”,
  - w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego utworzono Priorytet FENX.07 Kultura, Działanie FENX.07.01 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej dla dwóch obszarów:
    1. Rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej),
    2. Ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego,
- źródło: <https://www.feniks.gov.pl/media/117673/SZOP.pdf>

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON)

- środki mogą być przeznaczone na przystosowanie obiektów zabytkowych i kulturalnych do potrzeb osób niepełnosprawnych,
  - o to dofinansowanie mogą ubiegać się organizacje sportu, kultury, rekreacji i turystyki osób niepełnosprawnych, osoby prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej,
- źródło: www.pfron.org.pl

Narodowe Centrum Nauki

- państwowa agencja wykonawcza z siedzibą w Krakowie; finansowanie badań podstawowych (prace eksperymentalne lub teoretyczne) podejmowanych w celu zdobycia nowej wiedzy o podstawach zjawisk i obserwowalnych faktów, bez nastawienia na bezpośrednie zastosowanie komercyjne,
- finansowanie badań realizowanych w formie projektów badawczych, finansowanie studiów doktorskich i staży po uzyskaniu stopnia naukowego doktora, finansowanie projektów badawczych dla doświadczonych naukowców, nadzór nad realizacją ww. badań naukowych, współpraca międzynarodowa w ramach finansowania działalności w zakresie badań podstawowych, inspirowanie oraz monitorowanie finansowania badań podstawowych ze środków pochodzących spoza budżetu państwa, inne zadania zlecone przez MNiSzW, w tym opracowywanie programów badawczych ważnych dla kultury narodowej,
- podstawę procesu kwalifikacji i oceny projektów badawczych – panele dziedzinowe / grupy dyscyplin w trzech głównych działach; dział Nauki Humanistyczne, Społeczne i o Sztuce – Kultura i twórczość kulturowa (m.in. dziedziny kulturoznawstwo, nauki o sztuce, architektura – konserwatorstwo, muzealnictwo, historia sztuki, współczesne studia kulturowe i antropologiczno-kulturowe) i wiedza o przeszłości (m.in. archeologia i historia, etnologia – historia

kultury, w tym pamięć historyczna, historia kultury materialnej, historyczne studia kulturowe; dziedzictwo kulturowe, w tym inwentaryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego, regionalistyka, archiwistyka; tryb konkursowy (konkursy ogłaszane cztery razy do roku),

- współpraca międzynarodowa: JPI Cultural Heritage (The Joint Programming Initiative on Cultural Heritage and Global Change: a new challenge for Europe) – sieć wspierająca badania naukowe w zakresie dziedzictwa kulturowego; misja – finansowanie projektów badawczych, których celem jest uchronienie spuścizny pokoleń przed rozpadem oraz inspirowanie prac pozwalających na wypracowanie narzędzi i metodologii służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego; opracowanie strategicznych oraz naukowych priorytetów w obszarze dziedzictwa kulturowego, finansowanie wspólnych projektów badawczych, rozpowszechnianie wyników badań wśród szerokiego grona odbiorców, źródło: <https://www.ncn.gov.pl/konkursy-krajowe>

Wybrane fundacje, fundusze itp.

Realizując projekty z zakresu szeroko pojętej kultury, można skorzystać nie tylko ze środków publicznych, lecz także ze wsparcia dużych korporacji i zakładów przemysłowych (np. KGHM), sponsorów prywatnych czy instytucji finansowych, jak banki i towarzystwa ubezpieczeniowe, gdyż wiele z nich prowadzi fundacje wspierające kulturę. W większości tych fundacji można uzyskać wsparcie finansowe na projekty „miękkie”, przyczyniające się do integrowania i aktywizacji społeczności lokalnych.

Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności – informacje o programach grantowych „Działaj lokalnie”:

źródło: www.dzialajlokalnie.pl

Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej:

źródło: www.fwpm.org.pl

Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej – informacje o programie wspierania aktywności lokalnej pod nazwą „Razem możemy więcej”:

źródło: www.efrwp.pl

Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości – informacje, jak pozyskać środki na projekty infrastrukturalne związane z prowadzoną działalnością, a także na zapewnienie swobodnego dostępu do dóbr, usług oraz możliwości udziału w życiu społecznym i publicznym osób o szczególnych potrzebach „Dostępność Plus”:

źródło: www.parp.gov.pl

